

СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ „Д. А. ЦЕНОВ“

„ФАКУЛТЕТ ФИНАНСИ“

КАТЕДРА „ОБЩА ТЕОРИЯ НА ИКОНОМИКАТА“

КАМЕЛИЯ БОЖИДАРОВА ЦАНОВА

**НЕФОРМАЛНАТА ЗАЕТОСТ НА ТРУДОВИЯ ПАЗАР
(ПО ПРИМЕРА НА СЕВЕРНИЯ ЦЕНТРАЛЕН РАЙОН НА
БЪЛГАРИЯ)**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна
степен „доктор“ по научна специалност
„Политическа икономия“

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:
ПРОФ. Д-Р ЛЮБЕН Д. КИРЕВ

**Свищов
2018**

Дисертационният труд се състои от 237 стандартни страници, от които: заглавна и съдържание – 2 страници; списък на използваните съкращения – 2 страници; въведение – 6 страници; основен текст – 202 страници; заключение – 8 страници; списък на използваната литература – 17 страници; приложения – 14 страници. Изложението е структурирано в три глави, които съдържат 14 таблици и 32 фигури. Библиографията включва 210 източника (89 на кирилица, 121 на латиница, от тях - 78 електронни ресурса).

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита по реда на Закона за развитието на акедамичния състав от катедра „Обща теория на икономиката“ при Стопанска академия „Д.А. Ценов“ – Свищов.

Авторът е самостоятелен докторант към катедра „Обща теория на икономиката“ при Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 09.V. 2018 г. от 11,00 часа в Заседателна зала - Ректорат на СА „Д.А. Ценов“ – Свищов на открито заседание на научното жури.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се Отдел „Докторантура и академично развитие“ на Стопанска академия „Д.А. Ценов“ и в интернет страницата на Стопанска академия „Д.А. Ценов“ – Свищов, www.uni-svishtov.bg

I. Обща характеристика на дисертационния труд

1. Актуалност на изследваната тема

Трудът и заетостта заемат първостепенно място в икономиката и живота на хората. От заетостта зависят осигуряването на средствата за съществуване и материалното благополучие на индивидите, формирането на личностните качества, социалните взаимодействия, тяхното достойнство и самучувствие, признанието и самореализацията, ефективното използване на останалите производствени фактори и произведения БВП и пр.

От 70-те години на миналия век възникна ново изследователско поле в икономическата теория – това на неформалната икономика и заетост. Пазарната трансформация в нашата страна постави в дневния ред на обществото и проблема за неформалната заетост, превърнала се в неизменен спътник на икономиката в световен мащаб.

Универсални обективни фактори като развитието на ИКТ технологиите, преходът от индустриалния към слединдустриалиален етап на развитие с доминиращата роля на третичния сектор, реструктуризацията на икономиката, глобализацията и транснационализацията и пр., доведоха до съществени промени на пазара на труда. Развитието на раздвояването на труда, децентрализацията на производството в съответствие с гъвкавата специализация, промените в организацията на труда, заетостта, работните места и пр., породиха нови „обременени“ с неформалност сегменти на заетост като временна, частична и допълнителна заетост, самозаетост, аутсорсинг, аутстафинг и съизпълнителство, дистанционна заетост като телекомпютинг, телеработа и пр.

Растящият брой публикации по проблемите на неформалната икономика и заетост в световен мащаб е свидетелство за безспорния

научен интерес към проблема. Заетостта извън сферата на трудовото законодателство, системите на социално осигуряване и нормите на охрана на труда, се нуждае от по-нататъшни изследвания на факторите, които я поражда и възпроизвеждат, методите на измерване и оценка на мащабите ѝ, на вътрешната ѝ разнородност, на противоречивия характер на ефектите върху икономиката, които поражда, на статуса на заетост на официално безработните, които работят, но не са регистрирани никъде. Научното осветляване на въпросите за неформалната заетост ще допринесе за изработване на адекватна държавна политика за ограничаването ѝ, както и ще разшири възможностите на държавата за изпълнение на своите функции. **Актуалността и значимостта** на казаното придопредели и избора на темата на дисертационния труд.

2. Степен на разработеност

За значението на проблемите, свързани с неформалната икономика и заетост свидетелстват не само многобройните официални документи на международните организации и на първо място МОТ, а у нас от Центъра за изследване на демокрацията, но и множеството публикации в нашата и чуждестранна икономическа и социологическа литература. Всред западните автори се открояват имената на К. Харт, Г. Гросман, П. Гутман, А. Каценелинбойген, У. Луис, Е. Де Сото, Д. Мид, К. Морисън, Г. Фейлдс, А. Портес, С. Сасън-Куб, У. Мелони, Е. Мингиони, А. Калиберда, Р. Бромлей, Ф. Шнайдер, Д. Енсте, С. Хенри, Б. Контини, Д. Дел Бока, М. Хазанс, М. Лацко, П. Рестрепо-Ечевария, М. Чен, П. Фидлер, А. Буен, Х. Век-Ханеман, Б. Контини и много други. В руската литература тези проблеми се анализират от С. Барсукова, В. Гимпелсон, Р. Капелюшников, В. Радаев, В. Титов, Ю. Латов, М. Базилева, О. Синявская, Р. Нуреев, Д. Ахмадеев, Т. Шанин, Е. Белов, А. Костин, Е. Варшавская, Е. Кубишин и др. С принос към изследване на проблема у нас са Т. Чавдарова, Е. Ченгелова, А. Нончев, В. Гоев, М. Коцева, Т. Ялъмов, Цв. Ганкова-

Иванова, Т. Годоров, А. Куманова, В. Бошнаков, Л. Дудева, П. Илиев, Йор. Христосков, Г. Шопов, И. Белева и др.

В повечето публикации обаче изследванията са посветени на скритата, сивата, ненаблюдаваната икономика, икономиката в сянка и пр., в контекста на които се разглежда и неформалната икономика и заетост. У нас липсва цялостно самостоятелно изследване, посветено на неформалната заетост, както и изследване на неформалните трудови отношения сред официализирани безработни лица, което и предопредели в значителна степен темата на дисертационния труд.

3. Обект и предмет на изследването

Обект на изследването са трудовия пазар и заетостта.

Предмет на изследването е неформалната заетост и нейните ефекти върху икономиката и обществото.

4. Цел и задачи на изследването в дисертационния труд

Дисертационната разработка има за **цел** да разкрие теоретико-практически аспекти на неформалната икономика и заетост и чрез провеждане на емпирично изследване, да се очертаят социално-демографската характеристика, причините и мотивите за участие на безработните лица в неформалната заетост и на тази основа да се формулират препоръки и насоки за нейното ограничаване.

Реализацията на поставената цел се конкретизира в решаването на следните конкретни **научни задачи**:

1. Проследяване на генезиса и развитието на теорията за неформалната икономика и неформалната заетост, еволюцията на понятията и систематизиране на концептуалните подходи при изучаване на неформалната икономика и заетост.

2. Разкриване на същността на неформалната заетост, установяване на съществуващите подходи и методи за нейното измерване.

3. Изследване на причините за съществуването и развитието на неформалната заетост, анализиране на нейните форми, мащаби и социално-икономически последици.

4. Очертаване на социално-демографската характеристика на неформалната заетост сред безработните лица от Северния централен район по отраслов, възрастов, образователен и джендърен признак, представяне на оценките на самите безработни по отношение мотивацията, причините, участието и отношението към неформалната заетост, както и извеждане на препоръки за нейното ограничаване и съкращаване.

5. Изследователска теза

Обектът, предметът, целта и задачите на изследването са подчинени на защитаваната **изследователска теза, че неформалната заетост като специфично явление на съвременния трудов пазар има преобладаващо негативно въздействие върху него и цялостната социално-икономическа система.**

Теоретико-практическото осветляване на причините и мотивите за участие в неформалната заетост ще способства за **формулиране на препоръки към регулиращите органи на различните равнища за разработване на адекватни мерки и активизиране на дейностите, насочени към ограничаване и съкращаване на неформалната заетост и осъществяване на преход към официални формални трудови отношения.**

6. Методология на изследването

В хода на изследването са използвани комплект от логико и емпирико-теоретични **методи** като историческия и логическия метод, методите на индукцията и дедукцията, на анализа и синтеза, дискриптивния и сравнителен анализ, статистико-математически методи. При набирането на емпиричния материал е използван метода на емпиричното социологическо анкетно проучване. За илюстрация и

подпомагане на изследването са използвани и аналитични техники като таблици, фигури, диаграми, формули.

7. Теоретична и информационна база

Като **теоретична база** на дисертационното изследване служат общи постановки за трудовия пазар и заетостта на неокласическата и неоинституционална теория, както и постиженията на водещи чуждестранни и български изследователи. За **информационна база** са използвани официални документи на МОТ, Международната конференция на статистиците на труда, Евростат, НСИ, WIEGO (Жените в неформалната заетост: глобализация и организиране), информационни материали, представени в Интернет, Световната банка, „Прайсуотърхаускупърс“, от проведеното от нас емпирично социологическо анкетно проучване.

8. Трудности и ограничителни условия

При изследването на неформалната заетост съществуват **трудности** както в теоретично отношение (преплитането на формалните с неформални трудови отношения, липсата на общоприето схващане за същността на неформалната икономика и заетост и пр.), така и в набирането на емпиричната информация (от характера на неформалните трудови отношения, предполагащи тяхното укриване, липса на официална статистическа информация и различния обхват на формите на неформална заетост по страни, което обезсмисля донякъде сравнителния анализ и пр).

При решаването на посочените научни задачи **извън кръга на изследването остават** последиците на неформалната заетост върху социално-икономическото положение на работещите; политиките по прехода от неформална към формална заетост; ценностната приемливост на неформалните трудови отношения; произхода, спецификата и динамиката на неформалната икономика у нас и др. Нямаме претенции за изчерпателен анализ на всички форми на неформална заетост, нито за

еднакво задоволително разглеждане на всеки от поставените въпроси. При разглеждането на причините за неформалната заетост не са обхванати всички от тях (демографски фактор, имиграция и др.), а някои от тях са по-скоро маркирани, отколкото обстойно анализирани, тъй като това би подменило целите и задачите на дисертационното изследване. Намираме, че много от тях, както от първата група (структурните промени в икономиката, развитието на ИТК, икономическите кризи и др.), така и от втората група (бедност, безработица и пр.) са достойни за самостоятелни монографични изследвания.

II. Структура и съдържание на дисертационния труд

Въведение

Глава първа. Теоретико-методологически аспекти на изследване на неформалната икономика и неформалната заетост

1.1. Генезис и еволюция на теорията за неформалната икономика и заетост

1.2. Теоретични подходи при изучаване на неформалната икономика и неформалната заетост

1.3. Неформалната заетост – от производствен към легалистки подход или от заетост в неформалния сектор към неформална заетост

Глава втора. Теоретико-практически измерения на неформалната заетост

2.1. Подходи и методи за измерване на неформалната икономика и заетост

2.2. Причини за съществуването и развитието на неформалната заетост

2.3. Форми и мащаби на неформалната заетост

2.4. Ефекти на неформалната заетост върху икономиката

Глава трета. Оценка на неформалната заетост сред безработните от Северен централен район на България

3.1. Неформална заетост и безработица

3.2. Анализ на получените резултати от проведеното анкетно проучване в Северен централен район

3.4. Насоки и препоръки за ограничаване на неформалната заетост в страната

Заключение

Използвани източници

Приложения

III. Кратко изложение на дисертационния труд

Във въведението на дисертационния труд са очертани актуалността и значимостта на дисертационното изследване, степента на разработеност на темата, формулира се научноизследователската теза, дефинират се основната цел и задачи на изследването, обектът и предметът на разработката. Определени са използваните методи на изследването, теоретичната и информационната му база, маркирани са основните трудности и ограничения на анализа. След съдържанието е поместен списък на използваните съкращения в дисертацията.

Първа глава има теоретико-методологически характер. Изследването е насочено към разкриване генезиса и еволюцията на теорията за неформалната икономика и заетост, основните теоретични подходи за тяхното обяснение и определяне на същността на неформалната заетост. Проследен е генезиса на теорията за неформалната икономика и заетост и развитието ѝ от явление, характерно за развиващите се страни, до повсеместно разпространено глобално явление; направен е сравнителен анализ на старото и ново виждане за неформалната икономика. Извършен е анализ на теоретичните подходи за изучаването на неформалната икономика и заетост (неоинституционален, структуралистки, статистически) и е направен опит за разкриване на същността на неформалната заетост като са изведени същностните

различия между производения и легалистки подход и очертан прехода от заетост в неформалния сектор в неформална заетост.

В **точка 1** се разглеждат генезиса и еволюцията на теорията за неформалната икономика и неформалната заетост. Наченките се търсят още в средата на ХХ в. с развитието на дуалистичния неокласически модел с неограничено предлагане на труд, дуалната и базарна икономика, характерни за развиващите се страни. Формулировка и въвеждане в научен оборот за пръв път прави английският икономист, социолог и антрополог Кейт Харт. Той предлага замяна на наложените в литературата съвременен и традиционен сектор на икономиките на развиващите се страни, с по-пълно съответстващите на реалността формален и неформален сектор, като в неформалния сектор включва самоорганизираните, останали извън обсега на официалния трудов пазар дейности и работещи. Неформалността за Харт е въпрос на степента на социална организация на обществото и за критерии за отнасяне към неформалния сектор се явява „рационализацията на труда“. На базата на два осеви принципа: формално – неформално и законно- незаконно, той обособява три вида доходи: формални, законни неформални и незаконно неформални.

Новата теория и терминология бързо е официализирана от Международната организация на труда (МОТ) и наложена в световните организации. МОТ прави и първото разграничение между формалния и неформалния сектор, като свързва последния с лесния достъп на влизане в производството, опората на собствените ресурси, семейната собственост на предприятията, малките мащаби на дейността, използването на трудоинтензивни и гъвкави технологии, с придобитите извън официалната образователна система основни трудови навици, с нерегулируемостта и конкурентността на пазара.

Впоследствие сравнителните характеристики между двата сектора и показателите за отнасяне към неформалния сектор непрекъснато се

допълват от автори като П. Фидлер, Л. Уебстър, П. Бангасер, Доналд Мид, Кристиан Морисън и др., които добавят показатели като управление, достатъчност на капитала, работното време, заплащането на труда, използването на финансови услуги, отношенията с купувачите, постоянните разходи, използването на реклама, използване на правителствени субсидии, пазарна ориентация. Съществен принос прави перуанският икономист Едуардо де Сото, който обръща внимание на самоорганизацията и вътрешния механизъм на функциониране на икономическата „нелегалност“.

След К. Харт постепенно неформалният сектор става обект на изследване не само в Африка, но и в останалите развиващи се страни от Латинска Америка и Азия. Г. Гросман и А. Каценелинбойген стигат до заключението, че той съществува и в страни като СССР с централизирано управление и контрол, а П. Гутман и Е. Файг и в развитите страни с пазарна икономика. В научните среди и международни организации се формира мнението, че от регионално неформалният сектор и заетост се превръщат в **световно, повсеместно разпространено глобално явление**, Официално становище на МОТ и Международното бюро по труда (МБТ) е изразено на 15-та Международна конференция на статистиците на труда (МКСТ), на която неформалният сектор се определя като „съвкупност от единици, заети с производството на стоки и услуги с първоначална цел осигуряване на заетост и доходи на участващите в тях лица“. Неформалният сектор се разглежда като част от сектора на домашното стопанство и включва неформални предприятия, работещи за своя сметка (самозаети) и предприятия на неформалните работодатели. Като допълнителни критерии за отнасяне към неформалния сектор за тях се използват пазарното производство и размера или регистрацията. Изрично се отбелязва, че дейностите в неформалния сектор се отличават от

дейностите в скритата и сенчеста икономика – т.е. в неформалния сектор не се включват забранените от закона дейности.

Постепенно с развитието и утвърждаването на теорията за неформалността на базата на натрупания опит по набирането, анализирането и разпространението на емпирични данни за неформалния сектор, дедуктивните теоретични обобщения на отделните изследователи, експертните разработки на статистиците на труда от МОТ и Статистическата комисия към Икономическия и социален съвет на ООН, се стига до преосмисляне и формиране на ново концептуално схващане за неформалността. То е дадено на 90-та сесия на Международната конференция на труда (МКТ) през 2002 г. Терминът „неформален сектор“ се заменя с термина „неформална икономика“, а разбирането за неформалността се разширява от секторно явление до цялата икономика, включваща и неформалните отношения отвъд неформалния сектор. Наред с характеристиката на предприятията то отчита и характера на заетостта.

Новата концептуална основа използва трояка типология за производствените единици от неформалната икономика: **предприятия от неформалния сектор, предприятия от формалния сектор и предприятия от домашното стопанство.** В заключителната част на параграфа е направен сравнителен анализ между първоначалното „старо“ и „ново“ виждане за същността на неформалната икономика.

В **точка 2** се прави анализ на теоретичните подходи при изучаване на неформалната икономика и неформалната заетост. В икономическата литература има обособени три главни теоретични подхода – неоинституционален, структурен и статистически.

Критерии за отнасянето към формалната или неформалната икономика, в т.ч. и заетост, според институционалистите и неоинституционалистите, е спазването на наложените от обществото „правила на играта“, на установените формални и неформални норми на

поведение. Формалните правила са създадени централизирано и осъзнато, фиксирани са в писмена или вербална форма, обезпечени са от легална или специализирана защита от страна на държавата. Неформалните не са фиксирани в писмена и вербална форма, не са законодателно установени, като ограничители на поведението те регулират спонтанно възникналия ред на взаимоотношения между хората. Такъв характер имат обичаите, традициите, нравите, социалните условия и пр.

За неоинституционалистите неформалността не е отделен елемент, отделен хоризонтално съществуващ обособен сектор или част на системата на икономиката на страната. Тя е универсална характеристика, модел на съществуване на стопанската дейност, свързан със социалната организираност на обществото, проникнала и пронизваща всичките без изключение форми на икономическа реалност, всички хоризонтални структурни елементи на икономиката. Неформалната икономика, според неоинституционалистите, не съществува откъснато, без формалната икономика, двата типа дейности (формални и неформални) съществуват, функционират и взаимодействат помежду си паралелно в определени мащаби в системата на националните икономики, регионалните обединения или световната икономика.

Структурният подход се развива в няколко отчетливо оформили се направления: дуализъм, легализъм, структурализъм, илегалитет.

Дуализмът се развива в рамките на неокласическата теория и е свързан с ранните разбирания от 70-те години на миналия век за неформалния сектор като периферен вид икономически дейности, развиващи откъснато от съвременния капиталистически промишлен сектор в развиващите се страни. Застъпниците на дуализма го свързват с миграцията в развиващите се страни на селските жители в града и възникналите в следствие на това дисбаланси между излишното

предлагане на работна сила и възможностите на формалния сектор да го поеме.

При **легалистите** корените на неформалността се търсят в свръхрегулациите, в обременителните и сложни правила на официалната регистрация. Заслужено място в основаването и развитието на направлението има перуанският икономист Е. де Сото, поради което често то се нарича десотианско. Изборът на формалните и неформални дейности за стопанските субекти е резултат на рационалната преценка на „цената“ на законността и регистрацията и изгодите от тяхното нарушаване и заобикаляне. Ограничаването на неформалността се постига чрез политиката на дерегулиране и либерализация.

Според степента на „нелегалност“ **структуралистите** разглеждат неформалната икономика като съвкупност от части, от сегменти на стопанската дейност, разположени извън формалната икономика, които противостоят на законоустановените норми и регулации. Разграничават се множество и различни сегменти на неформалната икономика. Структуралистите считат също, че деформализацията е характерна черта на икономическото развитие, а формалната и неформална икономика са взаимосвързани и взаимозависими.

Илегалистите свързват неформалността с неокласическите и неолиберални теории и свободата на избора на предприемачите и работещите да използват по свое усмотрение разполагаемите си ресурси.

Статистическият подход е свързан с операционализацията или привеждането и използването на теоретичните концептуални схващания за практическите цели на измерването на неформалната икономика и заетост. Неоценим принос в това отношение имат препоръките на 15-та (1993 г.) и 17-та МКСТ (2002 г.)

В заключителен порядък се прави извода, че между изследователите от различните подходи не съществува единно виждане както за същността,

така и за причините за възникване, обхвата и съдържанието на неформалната икономика. Доколкото дисертационното изследване е насочено към неформалната заетост на трудовия пазар в него не е и поставена подобна цел. Тяхното разглеждане в дисертационния труд обаче е неизбежно, тъй като за МОТ **понятието неформална икономика включва както неформалния сектор, така и неформалната заетост.**

Точка 3 е посветена на неформалната заетост и прехода от производствения към легалисткия подход за нейната трактовка. Проблемът за неформалната заетост на трудовия пазар за пръв път също е поставен още от К. Харт в началото на 70-те години на миналия век. За него това е заетост на останалата извън обсега на трудовия пазар градска работна сила, която е не само алтернатива на безработицата, но и средство за оцеляване, с важна роля в предоставянето на стоки и услуги за обикновения гражданин. Неформално заетите извършват случайна и негарантирана нископлатена работа с непредсказуеми и ненадеждни доходи, обикновено пристан на бедни без официално придобито образование и професионална подготовка лица, с ниско натрупване на човешки капитал; трайно безработни, загубили легалната си работа и доходи във формалния сектор.

Първият опит за систематизация на схващанията за неформалната заетост е направен на 15-та сесия на МКСТ през 1993 година. В приетата Резолюция на конференцията неформалният сектор в широк смисъл се „характеризира като съставен от единици, които осъществяват производство на стоки или услуги с цел осигуряване на заетост и доходи на участващите в тях лица“. Изтъква се, че трудови отношения не съществуват навсякъде в сектора, а там където съществуват са основани на „случайна заетост, родствени, лични и социални отношения“. Липсват официални трудови договори с гаранции. Заетите в неформалния сектор включват лицата, заети минимум в една единица на неформалния сектор,

независимо от статуса на заетостта и формата на заетост – основна или допълнителна. Като единици на неформалния сектор се определят предприятията на неформалните работодатели и неформалните предприятия, работещи за своя сметка, които не наемат работници на постоянна основа (самонаети). В Резолюцията са налице пояснения за отчитане и на особените случаи на някои междинни и особени групи заети като самостоятелно заети лица, упражняващи професионални или технически видове дейности като лекари, юристи, архитекти и пр., надомните, заети в домашното стопанство и пр.

Първият опит за привеждане в цялостна система на вижданията за неформалния сектор се основава изцяло на особеностите на производствените единици, на предприятията от неформалния сектор. Терминът предприятие се разглежда в широк смисъл и включва производствени единици, които използват наеман труд и самонаети, работещи сами на индивидуална основа или при поддръжка на членовете на семействата си. По тази логика предприятия са и самонаетите улични търговци, таксиметрови шофьори, надомни работници др. Всички работещи в тях се третират като неформално заети. Във формалния сектор не съществува неформална заетост, тя е налице само в производствените единици от неформалния сектор. **Всред експертите и в научната литература този подход е известен като производствен, а дефинирането на неформалната заетост като производствено базирана.**

Производственият подход при определяне на неформалната заетост страда от редица несъвършенства като неотчитането (необхващането) на работещите на неформална основа във формалния сектор; неотчитане на заетите в домашното стопанство; противопоставянето между формалната и неформална заетост; невъзможност за обхващане на всички форми на неформална заетост, неиздържаността на самия термин „неформален

сектор“, който предполага еднородност на включваните в него единици, особена група отрасли или видове икономически дейности, а неформалният сектор се състои от разнородни по състав предприятия. Неприемливо е схващането за размера на производствените единици под установено равнище на заетост в предприятията на неформалните работодатели например пет, което е твърде формално и условно.

Несъвършенствата и недостатъците на производствения подход и неспособността му за отразяване на динамичните, нееднородни и сложни аспекти на неформалната заетост закономерно пораждат и нова алтернативна концептуална рамка за определяне на неформалната заетост, приета на 17-та МКСТ през 2003 г. Теоретично тя се основава на еволюцията в разбирането на неформалността от „неформален сектор“ към „неформална икономика“ и представлява качествено ново, преосмислено и допълнено разбиране на динамиката, мащабите и разнородността на неформалността.

Главното, същественото в новия подход е възприетият нов критерий за определяне на неформалната заетост, **основан на характера на заетостта, на характеристиките на работното място;** разширяване на виждането за **неформална заетост до мащабите на цялата икономика, а не само до неформалния сектор и заетите в него; включването в неформалната заетост на икономическите дейности на работниците и икономическите субекти, които на основание законодателството или съществуващата практика не се обхващат изцяло или в пълна степен от официалните правни положения или заетост, която е извън рамките на законодателната регламентация.** Този нов подход е известен като **легалистки (legalistic) или правов.** Това е принципно нов подход в развитието на теорията за неформалната заетост, съгласно който се „прекращва“ границата на неформалния сектор и „размива“ демаркационната линия между двата сектора с дифузията,

разпространението на неформални практики и във формалния сектор и обратно – на формални практики в неформалния сектор. Съгласно 17-та МКСТ неформалната заетост се определя от общия брой на неформалните работни места в предприятията от реалната (формална) икономика или неформалните наемни работници във формалните предприятия; предприятията от неформалния сектор (неформални работещи в неформалния сектор) и домашните стопанства.

Обобщаващото заключение от първа глава е, че първоначалното схващане за неформалната икономика и заетост като явление, характерно само за развиващите се страни и ограничено единствено до неформалния сектор, еволюира до повсеместно разпространено глобално явление. С появата на нови „ареали“ за разпространение се трансформира и секторното и предметно разбиране за неформалността.

За значимостта на феномена неформална икономика и заетост свидетелстват и различните подходи за нейното обяснение – неоинституционален, структурен и статистически. За обяснение на неформалната заетост през 90-те години на миналия век е разработен т.н. производствен подход, основан на особеностите на производствените единици от неформалния сектор. Несъвършенствата на производствения подход, натрупването на емпирични доказателства и теоретично им осмисляне обективно водят до формирането на новия легалистки концептуален подход, съгласно който неформалната заетост се основава на характеристиката на работните места и обхваща заетостта, която е извън рамките на законодателната регламентация. Като допълнение и развитие на производствения подход в неформалната заетост, съгласно новата концепция, се включват не само заетите в неформалния сектор, но и неформално заетите извън него във формалния сектор. Теорията за неформалната заетост еволюира от заетост в неформалния сектор в неформална заетост.

Във **втора глава** се прави социално-икономически анализ на неформалната заетост. Изследват се подходите и методите за измерване на неформалната икономика и заетост, обстойно са разкрити причините за същността и развитието на неформалната заетост, обособени в две основни групи: причини, свързани с обективните универсални процеси и закономерности в развитието на обществото, задаващи общите рамки за функциониране на икономиката и причини, отразяващи специфичните условия в отделните страни и натоварената със значителен субективизъм социално-икономическа политика. Анализират се формите на неформалната заетост и е направен опит за оценка на нейните мащаби, а като завършек на главата се разкриват ефектите на неформалната заетост върху икономиката – както положителни, така и с преобладаващите деструктивни въздействия.

В **точка първа** са изложени подходите и методите за измерване на неформалната икономика и заетост. Обособени са четири най-използвани изследователски подхода: антропологически, социологически, статистически и макроикономически, както и преследваните цели и насоченост на всеки един от тях.

В границите на посочените четири основни подхода се развиват множество методи за измерване и оценка на неформалната икономика, класифицирани по различен начин. В дисертационният труд е възприето схващането на изтъкнатия изследовател на проблема Ф. Шнайдер за делението на методите за измерване на неформалната икономика и заетост на **преки** (директни, наричани още микрометоди), **косвени** (индиректни, известни и като макрометоди) и **моделни**, като най-често използвани в научната литература.

Преките методи се основават на използваната информация, получена на базата на извадкови социологически анкетни проучвания или специализирани експертни интервюта, на селективни проверки на

домакинства и определени бизнес единици (микро и малки предприятия), на данни от официални държавни източници за данъчни плащания, социално-осигурителни вноски и тяхното анализиране и пр. Обхватът на преките методи е твърде разнообразен, като към най-често използваните се отнасят: оценката на неформалната икономика по несъответствието между доходите и разходите на домакинствата; метода на съпоставяне на работната заплата и заетостта от гледна точка на използването на труда (търсенето на труд от работодателите) и на предлагането на труд от наемните работници; оценката на неформалната икономика по структурата на потребление на домакинствата; специалните методи на икономико-правен анализ.

Открити са основните характеристики за всеки един от методите, изведени положителните и отрицателните им страни. Като обобщаващ извод са обосновани недостатъците на преките методи: невъзможността да се отчете обстоятелството, че даден индивид може да бъде едновременно и формално и неформално зает, правото на отказ на респондентите да отговарят на компроментиращи ги въпроси при анкетни проучвания и експертни интервюта, проблеми с подбора на респондентите, непригодността за използване на получената информация от директните методи за сравнителни анализи, тъй като въпросите към анкетираните рядко са еднакви, невинаги представителни и еднакви по обхват на респондентите.

Косвените методи се основават на официалната статистическа информация за сводните макроикономически показатели, данни на финансови и данъчни органи, данни на независими одиторски и консултантски фирми и др. Използваните косвени методи също са твърде разнообразни, като към най-често използваните спадат: балансови (метода на несъответствието между националните разходи и доходи, на балансиране на ресурса и използването му, на отклонението между

търсенето и предлагането на стоки и услуги, на стоковите потоци, при които се сравняват ресурсните потоци (производство и внос) с тяхното използване за междинно и крайно използване, натрупване (инвестиции), държавни разходи и експорт за отделни важни продукти (ел. енергия, метали, зърнени храни); метод на постоянните съотношения; на отклонението между официалната и реално заета работна сила; монетарни методи (нарастване търсенето на налични пари, обръщението на банкноти с едри копия, съотношението между наличните пари и банкови депозити, транзакционният метод, основан на количественото уравнение за размяната); метод на физическите разходи (на потреблението на електрическа енергия, метода Лацко за потреблението на ел.енергия от домакинствата и пр. Както и за преките методи, така и за косвените методи са изяснени естеството на отделните методи, разкрити техните плюсове и минуси.

Към по-важните методи от моделния или иконометричен подход могат да бъдат посочени методът на мекото моделиране, методите MIMIC и DYMIMIC. Методът на мекото моделиране е свързан с определяне съвкупността от фактори, които влияят върху неформалната икономика и заетост; при модела MIMIC се предполага, че размерът на неформалната икономика е латентна променлива, свързана от една страна с определен брой наблюдавани индикатори (индикаторни променливи), които отразяват измененията в неформалната икономика, а от друга страна с набор от наблюдавани каузални (причинни) променливи, считани за най-важни детерминанти на неформалната дейност, а при метода DYMIMIC размера на неформалната икономика (скритата латентна променлива) се свързва с динамиката на ненаблюдаваните причини, от една страна и наблюдаваните индикатори, от друга страна.

В заключителната част на параграфа се прави извода, че разгледаните методи не изчерпват цялото разнообразие от използвани

методи за измерване на неформалната икономика и заетост. Отделните методи обикновено се използват за разкриване на един или друг аспект или компонент на разнообразните форми на неформална трудова активност. Определената форма на проявление на неформалната заетост (напр. заетост в микропредприятия, неспазено трудово или социално-осигурително законодателство и др.), независимо от важността си, не е в състояние да разкрие цялостното съдържание на явлениято и сама по себе си е недостатъчна за разкриването на мащабите ѝ. В тази връзка абсолютно обосновано е схващането на Ф. Шнайдер, че „няма добър или общоприет метод, всеки подход има своите силни и слаби страни, а също и конкретни цели и резултати“¹, а според Г. Гросман „измерването на неизмеримото си остава проблем“.² Тъй като всеки от методите има определени предимства и недостатъци в сравнение с останалите, най-удачно за решаване на „сложната и трудна задача“ по измерването на неформалната икономика и заетост, на този етап, е използването на комбинация от различни методи – преки, косвени и моделни.

В точка втора се идентифицират причините за съществуването и развитието на неформалната заетост. Причини са обособени в две основни групи: първата, свързана с обективни универсални процеси и закономерности в развитието на обществото, задаващи общите рамки на функциониране на икономиката и втората, фактори, които нямат обективен и универсален характер и са свързани със специфичните условия в отделните страни и етапите (периодите) на нейното развитие, както и с провежданата и натоварена със значителен субективизъм социално икономическа политика. Към първата група са отнесени структурните изменения в икономиката, развитието на информационните и

¹ Schneider Fr., R. Klinglmair, Shadow Economies around the World: What Do We Know? Discussion Paper № 1043, 2004, p. 32.

² Grosman, G., Studies in the Second Economy of Communist Countries, Barkley, University of California Press, p. 165.

телекомуникационни технологии (ИТК), глобализацията и транснационализацията на икономиката, цикличното развитие, изострящата се конкурентна борба, а към втората – бедността, безработицата, данъчна тежест и регулации и пр.

Структурните промени в икономиката създадоха възможността за преход от концентрирани на едно място едри фирми с постоянна и обхваната от трудовото законодателство работна сила, характерни за индустриалната епоха, до децентрализация на производството в съответствие с т.н. „гъвкава специализация“ в слединдустриалното общество. В самата организация на труда, се появиха благоприятстващи неформалната заетост нови сегменти на трудовия пазар – частична и временна заетост; надомна работа; самонаети, съчетаващи изпълнителски и предприемачески функции; арендуване на работна сила“ или аутстафинг (outstaffing) т.е. „извеждане на работници извън щата“.

Развитието на ИТК доведе до появата и на съвършено непознати преди форми на заетост като дистанционната заетост – „телекомпютинг“ (telecomputing) с използване на компютри и телекомуникации, „телеработа (telework), определена от Европейската комисия като осъществявана от наемните работници, самозаети и надомни работници, предимно на места, отличаващи се от традиционното работно място с използване на компютри и челни информационни технологии, с работещи, които не се срещат физически, защото работят извън офисите на фирмите; „надомна телеработа“ (home-based telework), които работят определени дни в къщи и пр.

Глобализацията и транснационализацията на икономиката, изострящата се конкурентна борба също засилват „стремежа“ към деформализация, намерил израз в трансмисионни механизми между формалния и неформален сектор като субконтрактните отношения и

аутсорсингът. Натиск към неформалност оказват и икономическите кризи чрез негативното въздействие върху заетостта, доходите, потреблението.

Към по-съществените причини за неформална заетост от втората група могат да бъдат отнесени: бедността, данъчната тежест (данъчен пресинг), тежестта на регулациите, безработицата, трансформационния процес и прехода към пазарна икономика. Изложението в параграфа няма претенции за цялостно изследване на посочените причини за неформалната икономика и заетост, нито за всеобхватност на всички източници на неформална заетост. Извън обсега на параграфа остават такива причини като демографския фактор, излишното предлагане на труд, миграционните процеси, спадащата роля на профсъюзите (членска маса и влияние) от времето на масовото промишлено производство, политиките на трудовия пазар, социалната политика на държавата, свързана с високите социални гаранции, защитата на правата на индустриална и интелектуална собственост и пр.

В точка трета са представени формите и направен опит за определяне мащабите на неформалната заетост у нас. Констатира се, че многостранността и разнообразността на неформалната икономика предопределят и многообразието от форми на неформална заетост: работещи на базата на лична договореност, без оформен трудов договор; заетост по договори с фиктивни клаузи; неформално предприемачество; самозаети; допълнителна, вторична заетост или работа на две и повече места; временна (непостоянна) заетост; непълна, частична заетост; неформално заетите в домашното стопанство. Теоретичната обосновка на формите на неформална заетост е подкрепена и с емпирични данни за избрани страни-членки на ЕС от официалните статистически органи като Евростат и Националния статистически институт (НСИ) за България.

Втората част от параграфа е посветена на определянето на мащабите на неформалната заетост. Изведени са трудностите в това отношение,

свързани с липсата на единна концепция за нея, необхващането в пълен обем на цялата съвкупност от видове неформална заетост при статистическото измерване, съгласно препоръките на МОТ. За измерването понастоящем обикновено се използват преките представителни социологически изследвания, основаните на официални статистически данни косвени методи и „приписването“ на качества и характеристики на определени форми на заетост.

На базата на официалните данни на МОТ и WIEGO са демонстрирани размерите на неформалната заетост в различни региони и страни по света. Направен е опит за определяне размерите на неформалната заетост в България, чрез „вменяване“ на качества на неформалност на част от формите на заетостта, за които националната статистика публикува данни, практика използвана и от водещи световни изследователи на проблема. По наши оценки дялът на неформално заетите в общата заетост за 2015 г. възлиза на 27,7%, което е релевантно на оценката на специалистите от Центъра за изследване на демокрацията, които чрез преки методи оценяват скритата заетост на 34,8%.

В четвърта точка се анализират ефектите на неформалната заетост върху икономиката. Анализът започва с въздействието на неформалната заетост върху икономическия растеж. Изтъква се определящото деструктивно влияние на неформалната заетост върху растежа в резултат на по-ниското техническо и технологично развитие на производството и използването на трудопоглъщащи и несложни технологии, ниското качество на работната сила и равнище на човешкия капитал, недокапитализацията и разчитането основно на собствени ресурси, микрофирмите като типична организационно-правна форма на организация, високата степен на неопределеност и риск, бариерите пред иновациите, неблагоприятните алокационни ефекти и насочването на ограничените ресурси в по-слабо развити в техническо и технологическо

отношение производства. Ограничените позитивните ефекти намират израз в осигуряването на заетост, доходи и създавания в неформалната икономика БВП.

Отрицателното въздействие на неформалната заетост върху данъчната система резултира в по-малките бюджетни приходи, които рефлектират в нарушаване на някои от принципите на данъчното облагане, развитието от държавата на публичния сектор, съкращаване на публичните разходи и производството на публични блага под оптималното равнище, принудата държавата да прибегва до заемане на средства, с което товари бъдещите поколения или да увеличава данъчната тежест. В конкретен план се анализират и отрицателните последици от пораждащите дефицити в социално-осигурителната система; възпроизводството на работната сила; подкопаване на механизма на конкуренция в пазарната икономика; производството в неформалния сектор на стоки и услуги са с по-ниски потребителни свойства, което се отразява на задоволяване потребностите и качеството на живот на гражданите; ограничаване възможностите за провеждане на адекватна макроикономическа политика от държавата.

В оценките за въздействието на неформалната заетост не бива да се стига до крайности и акцентира само върху отрицателните ефекти. В малки мащаби тя има и определени позитивни влияния, свързани с осигуряването на заетост и доходи, ролята на „буфер“, на социален отдушник, стабилизираща функция при икономически сътресения, своеобразно допълнение към официалната икономика с развитието на субконтракторните и аутсорсингови отношения, инкубатор на предприемачески способности, задоволяване на достъпни цени на потребностите на най-ниско доходните слоеве от населението и пр. При сравнителния анализ на последиците за икономиката на неформалната заетост е задължително отчитането и на нейните мащаби, на дела на неформалната икономика в БВП.

Със съдържанието на втора глава завършва теоретико-методологическата част на дисертационното изследване на неформалната икономика и заетост. От изясняване на генезиса и развитието на теорията за неформалната икономика и заетост, теоретичните подходи за тяхното осветляване и разкриване на същността на неформалната заетост, тя продължава със социално-икономическия анализ на неформалната заетост – причините за съществуването и развитието ѝ, формите и мащабите и ефектите на неформалната заетост върху икономиката.

Естествено продължение на теоретико-методологичния анализ е **глава трета** на разработката, където теоретичните постановки са оценени емпирично на базата на неформално заетите безработни от Северен централен район (СЦР) на Р България. В главата предмет на изследване е разкриване на социално-демографската характеристика на неформално заетите безработни от СЦР на България, както и оценките на самите безработни по отношение на мотивите, причините, участието и отношението им към неформалната заетост. Изследването се основава на базата на емпирично анкетно проучване, извършено през м. юни на 2016 г., като са анкетирани 1062 души от Русенска, Разградска, В.Търновска, Силистренска и Габровска области. Изследването е осъществено чрез стохастичния метод с индивидуална анкетна карта на анкетираните лица като анкетната карта обхваща 17 закрити въпроса.

Точка първа на гл. III е посветен на взаимовръзката и взаимозависимостта между неформалната заетост и безработицата. Посочва се, че зависимостта между неформалната заетост и безработицата се изследва още в дуалистичния модел на А. Луис през 70-те години на XX в. Неформалният сектор се явява закономерно убежище за „излишната“, неабсорбирана от формалния сектор работна сила като алтернатива на пълната безработица. Изведени се две взаимосвързани зависимости между неформалната заетост и безработицата – от една страна, високото равнище

на безработица води до нарастване на неформалната заетост (права зависимост), от друга страна – чрез абсорбирането на безработните неформалната заетост води до намаляване на равнището на безработица (обратна зависимост).

В точка втора се прави анализ на получените резултати от анкетното проучване. Участие в момента в неформални трудови отношения са заявили 10,6% от анкетираните безработни, а 32,5% твърдят, че са участвали в такива отношения, когато им се е откривала възможност за това. По този начин в изследването се приема, че общо 43,1% са участвали в неформални трудови отношения.

По отношение на възрастовата структура на неформално заетите безработни с най-голям относителен дял са тези на възраст между 35 - 44 години, следвани от тези във възрастовата група 25-34 години и 55 години и повече. Възрастовата структура съответства на относителния дял на безработните от СЦР за 2016 г. Почти паритетна е половата принадлежност на неформално заетите безработни – 51,1% за мъжете и 48,9 % за жените, която не съответства на световно наложилата се тенденция за по-голямо участие на жените в неформални трудови отношения. Основната част от неформално заетите са семейни.

От анкетното проучване не се потвърждава обратната зависимост между неформалната заетост и степента на образователно равнище на участниците. С най-голям относителен дял са неформално заетите безработни със средно образование, следвани от тези с висше, а най-малък е дялът на тези с основно и по-ниско образование. За 55,5% от анкетираните неформално заетите безработни изпълняват работа, която напълно съответства на полученото образование, а 32,% се занимават с дейности, които не кореспондират с направлението на полученото образование.

Отрасловото разпределение на неформално заетите потвърждава наложилата се световна тенденция на тази заетост в строителството, обслужващите отрасли, търговията, селското стопанство. Около половината (46,3%) от неформално заетите безработни преценяват неформалната икономика като незаконна икономическа дейност, а 39,3% като законна и регистрирана дейност, която не се отчита в пълен размер. С първостепенно значение сред мотивите за участие в неформалната заетост е увеличението на доходите и стандарта на живот на членовете на семействата на участниците, следвани от невъзможността за трудова реализация във формалния сектор, с възможностите за укриване на доходи и осигуровки и само малко над една десета с възможности за добиване на допълнителни професионални и социални контакти. Инициативността за участие в неформалната заетост е от страна на предлагането на труда, на самите участници в нерегламентирани трудови отношения.

Най-много от неформално заетите безработни работят при заплащане на осигуровки по-ниски от дължимите, следвани от работещи, които не заплащат никакви осигуровки, работа на по-ниска декларирана заплата от получаваната, работа без трудов договор, без използване на социални придобивки.

Анкетното проучване потвърждава констатациите на Международната организация на труда, че неформално заетите са изключени или фактически се намират извън рамките на системата за социално осигуряване и законодателството за безопасност и хигиена на труда, охрана на майчинството и пр. Представа за това се добива от ползваните социални права и придобивки на участниците в неформални трудови отношения безработни.

Сред анкетираните преобладава толерантното отношение към неформалната заетост. Само около една трета я разглежда като закононарушение, което трябва да се наказва. Останалите я приемат в

различна степен и по различни причини – като средство за повишаване на жизненото равнище, като нежелан, но необходим в определени граници феномен и пр.

Смесена, както положителна, така и отрицателна, е преценката на участниците в неформалната заетост върху тях и членовете на техните семейства. Положителните въздействия се свързват с получаваните доходи, възможностите за професионални и социални контакти, чувства за пълноценност и пр. Отрицателните въздействия се асоциират с неспазване на устно договорените условия при постъпване на работа, незаплащане на положения труд, несправедливо ниското заплащане на труда, спазване на условията за безопасност на труда, сигурността на заетостта.

Различна е готовността на анкетираните за работа на „светло“ в други населени места. Мнозинството от респондентите са склонни да работят във формалната икономика в други населени места от същата област, донякъде са склонни за месторабота и в други области, но трудно биха се съгласили за легално трудоустройство в цялата страна. Над две трети от респондентите търсят „вината“ за наличието на неформална заетост в несъвършеното законодателство или в неговото неспазване, над половината в ниското жизнено равнище на населението, следвани от недостатъчните санкции за участниците в неформални трудови отношения, занижения контрол от административните органи, чувството за безнаказаност на участниците.

На базата на теоретичните разработки и емпиричното изследване в изследването е направен извода за сравнително високия дял на неформалната заетост у нас. Логично в последната **трета точка** са направени препоръки и изведени насоки за ограничаване на неформалната заетост, тъй като усилията в това отношение през трансформационния период са по-скоро декларативни, неефективни и незадоволителни. Въпреки условността на класифицирането мерките и препоръките за

ограничаване на неформалната заетост са обособени в две групи. Първата група касае развитието на икономиката – създаване на благоприятна бизнес среда за предприемачество, борба срещу безработицата, бедността, повишаване на образователното и квалификационно равнище на работната сила, по-справедлива политика на разпределение, стимулиране развитието на дребния и среден бизнес и пр. Втората група обхваща специфични за регулирането на трудовите отношения мерки и насоки и включва препоръки, свързани с редуциране на административните регулации, преразглеждане на осигурителните прагове на някои категории работещи, повишаване ефективността на административните мерки в това отношение, борбата с корупцията и реформиране на правораздавателната система, формирането на чувство за социална справедливост от функционирането на съдебната, данъчната, социално осигурителната система и пр.

В **заключението** на дисертационния труд в синтезиран вид се обобщават основните изводи, постигнатите резултати и нерешените проблеми в изследването. Направеният теоретичен анализ и емпиричното изследване на безработните от СЦР, които участват или са участвали в неформални отношения, дават основание за извода, че в сравнение със страните от ЕС (развити и с трансформиращи се икономики), делът на неформалната заетост на българския трудов пазар **е сравнително висок**. Това въздейства **определено деструктивно** върху развитието на икономиката на страната – спъва икономическия растеж, нарушава някои принципи на данъчното облагане, ограничава данъчните и социалноосигурителните приходи, производството на публични блага, инвестициите, иновациите, пречи на провеждането на ефективна макроикономическа политика, води до появата на отрицателни външни ефекти (екстерналии) и пр. Въпреки предприеманите усилия за ограничаване на неформалността в икономика съществен напредък в това

отношение не се забелязва, а предприеманите реформи имат по-скоро декларативен и **незадоволителен характер**. Поради необходимостта от ефективно реформиране дисертационният труд закономерно завършва с формулирането на насоки и препоръки към ръководните органи на различни равнища за предприемане на адекватни мерки и активизиране на дейностите, насочени към ограничаване и редуциране на неформалната заетост и осъществяване на по-бърз преход към официални, формални трудови отношения. В това се изразява и същността на защитаваната в дисертацията изследователска теза. Усилията би трябвало да се насочат към развитието на икономиката като фундаментална предпоставка за формални трудови взаимоотношения и усъвършенстване на специфичните мерки и инструменти за регулирането на трудовия ни пазар.

IV. Справка за приносните моменти в дисертационния труд

Първо. Интерпретирана е същността на теорията за неформалността и на тази база разграничени етапите в нейното развитие (старо и ново виждане от 70-те и 90-те години на XX в.), извършен е сравнителен анализ на подходите (неоинституционален, структурен, статистически) за нейното тълкуване. Ясно е установено, че неформалната икономика и заетост са органична част и глобално-исторически феномен, характерен за цялото световно стопанство.

Второ. Осветена е икономическата природа на неформалната заетост и преходът от производствения към легалисткия подход при нейното тълкуване, комплементарния характер на заетостта като единство от формално и неформално заети. Разкрити са формите на неформалната заетост и идентифицирани редица нови, характерни за слединдустриалната икономика и развитието на ИКТ и натоварени с големи дози неформалност форми на заетост като аутсорсинг, аутстафинг, дистанционна заетост (телеработа, телекомпютинг и пр.).

Трето. Разкрито е нееднозначното и нееднопосочно въздействие на неформалната заетост върху икономиката с поставяне акцентите върху определено деструктивното ѝ въздействие върху икономическия растеж, данъчните и социалноосигурителни постъпления, предлагането на публични блага, иновациите, ефективността на провежданата макроикономическа политика и мн. др. В същото време при ограничени размери на неформалната заетост са открити и някои нейни положителни въздействия върху икономиката, което дава основание за извода, че при анализиране на ефектите на неформалната заетост върху икономиката е задължително отчитането и на нейните мащаби.

Четвърто. Детайлно са представени и адекватно интерпретирани причините за съществуването и развитието на неформалната заетост, които

са обособени, за разлика от съществуващите класификации, на две групи: причини, свързани с обективни, фундаментални процеси и закономерности в развитието на обществото, които задават рамките на функциониране на икономиката и причини, обусловени от специфичните условия в отделните страни и натоварената със значителен субективизъм социално-икономическа политика. Направен е опит за изясняване на процикличното или антициклично въздействие на неформалната заетост

Пето. На базата на извършено емпирично изследване е определена социално - демографската характеристика на безработните лица от Северен централен район и включените в него области в неформалната заетост по отраслов, възрастов, професионален, образователен и джендърен признак. На тази база са формулирани насоки, свързани с борбата с безработицата и икономическите и институционални условия на функциониране на трудовия пазар, адресирани към управляващите органи за трансформиране на неформалните към формални трудови отношения и съкращаване на неформалната заетост.

V. Декларация за оригиналност и достоверност

от

Камелия Божидарова Цанова

Във връзка с провеждането на процедура за придобиване на образователна и научна степен „доктор“ по научната специалност „Политическа икономика“, декларирам:

1. Резултатите и приносите в дисертационния труд на тема **„Неформалната заетост на трудовия пазар (по примера на безработни от Северен централен район)** са оригинални и не са заимствани от изследвания и публикации, в които авторът няма участия.

2. Представената от автора информация във вид на копия на документи и публикации, лично съставени справки, резултати от проведени анкети и др., съответства на обективната истина.

3. Резултатите, които са посочени, описани и/или публикувани от други автори, са надлежно и акуратно цитирани в библиографията.

гр. Свищов

ДЕКЛАРАТОР:

VI. Списък на публикациите, свързани с дисертационния труд

Статии:

- 1. Цанова, К.,** Младежката безработица в България за периода 2003-2013 г.// Бургас, Управление и образование, 2013, т. IX (1).
- 2. Цанова, К.,** Икономика в сянка и данъчно-осигурителна тежест. // Известия, Габрово, 2013, т. 46.

Доклади:

- 1. Цанова, К.,** Насоки за ограничаване на сивата икономика в България и ЕС. // Сборник доклади от международната научна конференция „УНИТЕХ“, т. 4, Габрово, 2014.
- 2. Цанова, К.,** Фактори, влияещи върху състоянието и развитието на пазара на труда, // Сборник доклади от международната научна конференция „УНИТЕХ“, т. 4, Габрово, 2015.
- 3. Цанова, К.** Политики и мерки за ограничаване на недеklarираната работа.// Сборник доклади от международната научна конференция „Социалните науки и развитието на обществото – теоретични и практически измерения“, Свищов, АИ „Ценов“, 2015.
- 4. Цанова, К.** Феноменът сива икономика и данъчно-осигурителна тежест, // Сборник доклади от международната научна конференция „УНИТЕХ“, т. 4, Габрово, 2013.